

Wijnand van der Sanden. *Vereeuwigd in het veen. De verhalen van de Noordwest-Europese veenlijken*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1996. ISBN 90 6707 405 5. Prijs: f 49,50. [Naast de Nederlandse uitgave bestaan er ook een Deense, Duitse en Engelse editie: *Udødeliggjorte i mosen; Mumien aus dem Moor; Through nature to eternity*]

Voor wie alles wil weten over veenlijken is nu een uitstekend handboek verschenen. Het boek biedt een schat aan informatie over alle mogelijke aspecten van veenlijken uit Noord-West Europa, met prachtige illustraties. Het is duidelijk de opzet geweest van de auteur en veenlijksdeskundige Wijnand van der Sanden, om zoveel mogelijk gegevens over veenlijken bij elkaar te brengen.

Veenlijken spreken tot de verbeelding. Dat is niet verwonderlijk, want mensen houden van griezelen en monsters. Deze emoties worden in menig museum versterkt, gezien de opstelling van de lijken in een mysterieuze setting: donker, enge muziek, spotjes op de huiveringwekkendste onderdelen. Van der Sanden, ooit gepromoveerd op veenlijken, slaagde er echter in een nuchter boek samen te stellen, met veel feiten en weetjes en geschreven vanuit een afstandelijke, wetenschappelijke, instelling.

Het boek opent met geassocieerde griezels, namelijk de mummies. Bepaalde overeenkomsten en verschillen met veenlijken komen aan de orde. Dit uitgangspunt is goed gekozen, want het belangrijkste verschil is wel, dat mummies met opzet werden geconserveerd door specialisten, terwijl veenlijken per ongeluk bewaard zijn gebleven, althans hun conservering door het veen zal niet de voornaamste bedoeling zijn geweest van degenen die hen in het moeras deponeerden. Er zijn natuurlijk ook

mummies, die onopzettelijk de eeuwen trotseerden. Ook deze fenomenen komen aan bod. Conservering is dé belangrijke topic van het boek. Het hele onderzoek aan veenlijken staat of valt met de mate van conservering door het veen. Ofschoon ook veel afhangt van wat er ná de ontdekking met de lijken werd gedaan. Er is in de loop der jaren aardig wat weggeraakt of weggegooid. Soms werd een veenlijk, of wat ervan over was, herbegraven.

Het deponeren van mensen in het veen heeft een lange geschiedenis. De oudste lijken stammen uit het mesolithicum (8000 v. Chr.); de jongste uit onze eigen tijd. Van der Sanden behandelt vooral de veenlijken uit de prehistorie en het eerste millenium na Christus. Een lang hoofdstuk is gewijd aan het veen zelf, en het turfsteken, waarbij de meeste veenlijken gevonden werden. Een ander hoofdstuk gaat uitvoerig in op de omstandigheden waaronder de veenlijken werden aangetroffen, en wat er vervolgens mee werd gedaan. Dat is vaak weinig verheffend en tot treurnis stemmend. Door ondeskundige berging ging veel verloren, maar meer nog blijkt verdwenen doordat de lijken tot pulver werden vermalen en verkocht als geneesmiddel. Dit *mumia* werd zowel uitwendig als inwendig gebruikt tegen allerlei kwalen, een vorm van kannibalisme dat voortleefde tot het begin van onze eeuw!

Het onderzoek aan de veenlijken begon in de 18e eeuw. In het begin van de 19e eeuw zag men het verband tussen mededelingen van Tacitus over de Germanen en de veenlijken. Tot op heden blijven de Tacitaanse uitspraken de leidraad voor de interpretatie van de werkelijkheid achter het veenlijk. In hoofdstuk 12 van Tacitus' *Germania* staat: 'lafaards, deserteurs en homoseksuelen verdrinkt men in het veen en moeras en men legt er vlechtwerk overheen'. Opvallend is, dat bij vrouwelijke veenlijken vaak het haar gedeeltelijk is afgeschoren. Dit moge verklaard worden door een andere passage uit de *Germania* (19), waar wordt verteld hoe overspelige vrouwen door hun man worden gestraft. 'Hij scheert haar haar af, scheurt haar de kleren van het lijf en in het bijzijn van de familie gooit hij haar het huis uit en slaat haar het hele dorp door'. Onderzoekers menen daarom wel, dat de vrouwelijke veenlijken het resultaat van overspelig gedrag zijn. Ook bij de mannelijke veenlijken zijn aanwijzingen, dat één of andere

vorm van terechtstelling aan hun dood vooraf is gegaan. Veelal heeft men nog een strop om de hals. Strangulatie en ophanging komt overigens bij beide geslachten voor. Ook het doorsnijden van de keel, onthoofden en beschieten met projectielen blijken middelen van executie te zijn geweest. Ook werden diverse gewelddadigheden tezelfdertijd uitgevoerd om de ongelukkige uit de wereld te helpen. Interessant is, dat veel van de slachtoffers een galgemaal hebben genoten, dat bestond uit geïnfecteerd graan. Graan besmet met moederkoren, bijvoorbeeld, waardoor de eter in een roes zal zijn geraakt. Misschien overleed hij/zij er zelfs aan, kort voor de gewelddadige executie. Vaak werden de lijken met stokken in het veen vastgepind, wellicht om te voorkomen dat het als spook terugkwam. Deze *Wiedergänger* theorie wordt regelmatig opgevoerd om het vastbinden met touwen en doeken, het verzwaren van het lijk met stenen en het vastzetten met stokken te verklaren. Bij vele volkeren, zo zegt het *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens* geloofde men dat de gevaarlijkste spoken degenen waren die op gewelddadige wijze of plotseling om het leven waren gekomen (vermoordden, drenkelingen, zelfmoordenaars, kraamvrouwen etc.).

Zoals gezegd, alle facetten van onderzoek aan veenlijken komen aan bod. Wat hebben ze gegeten, wat voor kleding hadden ze aan, en hoe en waaruit was deze kleding gemaakt. Er is veel specialistisch onderzoek gedaan, en tegenwoordig heeft men zelfs methoden ontwikkeld om het uiterlijk van sommige lijken te reconstrueren. In Engeland heeft men zo de Man van Lindow een gezicht gegeven, en in Nederland het Meisje van Yde. Bloedgroepen kan men vaststellen, maar geen DNA, omdat dat door het zure milieu van het veen werd afgebroken. Alle veenlijken, voor zover bekend, hadden kwalen en ziekten. Vaak waren zij mismaakt, vertoonden breuken en groei-stoornissen; allen werden geteisterd door parasieten zoals wormen. Nu hebben wij natuurlijk alleen de getuigenissen van de veenlijken; het lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat de hele bevolking in die oude tijd leed aan dergelijke mankementen.

De huid van sommige veenlijken was ooit gekleurd geweest. Men kon aan de hoge waarden voor aluminium, silicium en koper vaststellen, dat iemand beschilderd moet zijn geweest met een blauwe of groe-

ne koperverf op kleibasis. Deze gewoonte wordt door een passage in Caesar's *Bello Gallico* (V, 14) onderschreven: 'Alle Britanniërs verven zich met vitrum, die een donkerblauwe kleur geeft. Hierdoor zijn zij nog vreeswekkender van uitzicht in het gevecht'.

Een vraag die overblijft na het doornemen van alle informatie over het wel en vooral veel wee van de veenlijken is: waarom en waartoe? Rituelen, terechtstellingen, offers, 'gewone' begrafenissen, allerlei mogelijke redenen voor de deponering van mensen in het veen zijn en worden voorgesteld. Men is het er over eens, dat het niet gaat om resten van mensen die in het veen verdwaald waren. Ook de locatie, veen en moeras, duidt op een bijzonder karakter. Watertjes, wellen, bronnen, rivieren, meren waren heilig bij de Kelten en misschien ook bij de Germanen. In het veen worden behalve veenlijken veel bijzondere en waardevolle voorwerpen aangetroffen, die met opzet gedeponerd zijn. Het gaat dan om duizenden vindplaatsen, soms met een enkel voorwerp, soms gaat het om grote complexen. Een groot deel van de vondsten is 'los' aangetroffen, maar vaak worden zorgvuldige structuren aangetroffen, van vaatwerk, sieraden en houten constructies. Zelfs zijn er in Sleeswijk-Holstein twee houten antropomorfe beeldjes gevonden, met daarbij een 12m lange, 7m brede en 1m hoge heuvel van stenen. Bij Barger-Oosterveld werd het onderste gedeelte van een eikenhouten gebouwtje opgegraven. Het 2 x 2m metende gebouwtje, dat gereconstrueerd in het Drents Museum staat, zou misschien een tempeltje geweest zijn. Alle vondsten worden geïnterpreteerd als votiefgaven: offers aan de goden. Veen en water zijn zogeheten 'liminale' plaatsen, waar de gewone wereld grensde aan de bovennatuurlijke. Daar waren de natuurlijke omstandigheden om met goddelijke machten te communiceren. In deze zin kan men ook de veenlijken interpreteren, als mensenoffers, dus. Bij de Kelten was zulks niet ongebruikelijk. Een belangrijke overeenkomst tussen de veenlijken en de votiefgaven is dat beide categorieën vaak met takken werden bedekt. Takken en offers gaan dus vaak samen. Ook het excessieve geweld waarmee de slachtoffers werden bejegend zou passen in een rituele context. Wapens werden verbogen en kapotgemaakt, opdat geen sterveling er nog iets aan had. Wat voor de goden was, moest ongeschikt voor de mensen worden gemaakt. Het nuttigen van het

besmette graan kan bedoeld zijn om coma te bewerkstelligen, zodat veel lijden de geofferde bespaard bleef. Helaas is het buitengewoon moeilijk iets over de achtergronden van het offeren te zeggen. De context is van groot belang, maar ook eventuele specifieke gegevens, zoals welke dierlijke botten werden in de omgeving van een veenlijk gevonden, en hoe is precies de verspreiding van de kuilen met deze botten? Werden de offers in bepaalde jaargetijden uitgevoerd? Helaas zijn dergelijke vragen nauwelijks te beantwoorden, eenvoudig omdat de veenlijken te vroeg zijn ontdekt, in een tijd dat de wetenschap nog niet in staat was veel onderzoek te verrichten. In de toekomst zullen niet veel ontdekkingen meer worden gedaan. Het veen wordt machinaal ontgonnen, zodat eventuele lijken en votiefdepots niet worden opgemerkt. Onderzoek zal dus aan de oude vondsten moeten worden gedaan. Sommige venen, tenslotte, worden op hun beurt gepreserveerd: als natuurmonumenten. Hun waarde als 'mythisch landschap' werd echter pas ontdekt door de exploitatie, waarbij de veenlijken en de votiefgaven de mythische component vormden die nu leidt tot herwaardering. *Sic transit gloria mundi.*

Tineke Looijenga, Rijksuniversiteit Groningen